

Selmeci csillagok

Körmöcbánya, Selmecbánya, Besztercebánya. A három felvidéki bányaváros valamikor Európa legjelentősebb bányavidékei közé tartoztak. Körmöci arany, selmeci ezüst, besztercei réz... Ma már mindez a múlté. A bányák az évszázadok során kimerültek, az egykori gazdagság emléke azonban itt maradt, a történelmi városok őrzik számunkra. A három bányaváros közül Selmec a legszebb, legszínesebb, csillagászati emlékekben is leggazdagabb.

Pontos idő: 15 óra 37 perc – a városháza toronyórán felcserélték a mutatókat. Az egyik magyarázat szerint azért, mert az átutazó kereskedők nem voltak hajlandók hozzájárulni az építési költségekhez – így hát ne is tudják leolvasni a pontos időt!

A régió legjelentősebb városa azonban Besztercebánya: járási és kerületi székhely. 1984-ben is az volt, amikor a szlovákiai amatőrök nemzetközi nyári táborába voltam hivatalos. A csehszlovákiai amatőr csillagászat állami támogatása irigylésre méltónak tűnt. Elég volt ellátogatni a besztercebányai csillagvizsgálóba, amelynek kupolája mese-szép helyen, az országútról is jól látható hegycsúcson csillogott, és még saját terep-járója is volt... A csillagvizsgálóban ismerttettem a hazai változócsillag-észlelés akkori eredményeit, rögtönzött előadást Pósa Ottó, a rimaszombati csillagvizsgáló munkatársa fordította szlovákra. Kirándultunk a

Chopokra, de felkerestük a Szlovák Nemzeti Felkelés múzeumát is. És közben barátkoztunk az amatőrtársakkal. Gyorsan eltelt a tábor, hazafelé útbaejtettük Selmecbányát, ahová már jó ideje készültem. Selmec régi városmagja akkor, abban a hőségben kihaltak, kopottnak, szinte élettelennek tűnt, nehéz volt odaképzelní a gazdag múltat. Idő se volt hosszabb városnézésre, de azért elhatároztam: ide vissza kell jönni!

Szépen felújított napóra az óvárnál

Ma egy egészen másfajta Selmec fogadja a vándort. Kissé maflán áll az ember a Maflasarkon, ahol egy évszázaddal ezelőtt még a balekok várták a firmákat (az egykori akadémiai szleng szerint), no és persze a lányokat. A városmag hihetetlenül megszüpült a nyolcvanas évekhez képest. Az ember maflán álldogál, hiszen azt se tudja, hány az óra – a városháza toronyórája mintha összevissza mutatná az időt. Jól jár az az óra, csak a nagymutatót felcserélték a kismutatóval – egyike a selmeci „csodáknak”. Ha valakinél véletlenül nem lenne időmérő készülék,

Mikoviny Sámuel emléktáblái a Privitzky-házon

sétáljon lejjebb pár száz métert a főutcán (Kammerhof utca), és ellenőrizze a pontos időt a gyönyörű vertikális napórán (l. a belső borítón). Ez a csodálatos időmérő 1751-ben készült, és az egykori jezsuita rendház homlokzatát díszíti. Az árnyékóra néhol nehezen olvasható feliratát (chronosticonját) Csaba György Gábor fejtette meg számunkra: „A kegyes szűz a te romokból helyreállított háznak hatalmas kedvezésként SUCC városban”. A jezsuita napóráig először a „terazon” fogunk végigmenni – ami nem más, mint a főutca északi oldalának az úttest fölé magasodó járdája. Szép üzletek szegélyezik, és itt találjuk a Privitzky-házat, melyen két emléktábla is emlékeztet arra, hogy 1742–46 között ebben az épületben lakott és tanított Mikoviny Sámuel (1698–1750) matematikus, földmérő, a modern magyar térképészet megalapítója, aki csillagászati helymeghatározások tömegét végezte annak érdekében, hogy minél pontosabb térképeket készíthessen. Mikoviny Selmecebányán vezető bányamérnökként tevékenykedett, emellett a bányatisztképző nagy tekintélyű első tanáraként is tiszteletet vívott ki magának. A Mikoviny által tervezett tározók vizét egyebek mellett bányagépek működtetésére

használták. Többek között a Hell József Károly (1713–1789) által feltalált különféle bányagépek működtetésére. A XVIII. század közepén Selmecebánya még mindig a világ vezető bányavárosai közé tartozott, egy sor műszaki újítás született itt, egyebek mellett a már említett Hell József Károlynak köszönhetően. A jeles bányamérnök emlékét utca is őrzi Selmecebányán. Az ő öccse volt Hell Miksa (1720–1792), a XVIII. század Európa-szerte ismert magyar csillagásza. Hell Miksa a közeli Széllaknán született, tanulmányait Selmecebányán kezdte meg, majd Trencsénben, Bécsben folytatta. Elsősorban tudományszervezőként és az 1769-es Vénusz-átvonulás egyik legjelentősebb észlelőjeként (majd a pontos napparallaxis kiszámítójaként) emlékezünk rá.

Hell Miksa mellszobra a bányatörténeti kiállításon

A bányatörténeti kiállítás bőségesen megemlékezik Hell József Károlyról, és itt láthatjuk Hell Miksa mellszobrát is, amelyet Vojtech Remeň készített 1990-ben. Tanulságot láthatunk itt a selmeci akadémia mindennapjairól, és szórakoztatót a diákszokásokról. A selmeci diákhagyományokat az 1918-ban Sopronba menekült Bányászati és Erdészeti Főiskola magyarországi utódintézményeiben ápolják. A fiatalság rendsze-

resen átlátogat a felvidéki kisvárosba, így például nekik köszönhető, hogy Kerpely Antal (1837–1907), a selmeci akadémia egykori professzorának sírját szinte elborítják a nemzetiszínű koszorúk. (Érdemes elidőzni kicsit a selmeci temetőben, mivel rengeteg magyar sírfelirattal találkozhatunk.)

Az Akadémia utcában található Hell-ház romos, lehangoló állapotban van jelenleg, de a World Monuments Fund honlapja szerint felújítása hamarosan várható. A tekintélyt parancsoló épület még ebben az állapotában is érdemes a figyelemre.

Ha már az Akadémia utcán járunk, térjünk be az egykori Akadémia parkjába. Ki tudja, talán valahol innen végezte meteoroszkópos megfigyeléseit Schwarz Ottó matematika-professzor tanítványaival 1875–83 között, az első magyarországi (meteor)észlelőhálózat selmecbányai állomásáról. Talán valamelyik szertárban megtalálható a meteoroszkóp, amit Konkoly Thege Miklós osztott szét a jelentkező tanár uraknak, akik Hódmezővásárhelyről, Szatmárnémetiből, Gyulafehérvárról, Selmecbányáról és Zágrábból végeztek észleléseiket, kiegészítve az Ógyallán folyó munkát.

A megfigyelési eredmények az MTA „Értekezések a Matematikai Tudományok Köréből” füzetekben láttak napvilágot. Az észlelések megkezdése előtt egyeztetni kellett az órákat Ógyallával – így ír erről Konkoly 1881-ben: „Gyalla hívja (p. o.) Selmeczet: Selmecz válaszol »itt«; azonnal kiadatik a szokásos 13 pont 10–10 másodperc időközönként s utána a következő sürgöny bocsájtatik: 095900–100100, 02164 plus (vagy minus); – jó éjt! Ennek a jelentősége a következő: Az első jel adatott 9^h59^m00^s, az utolsó 10^h1^m00^s, az óra correctiója + (vagy –) 2^m16^s4^m. Ezt előre megbeszéltem az állomásokkal, s ily módon a leggyorsabban elkészülünk mondanivalónkkal. A hullócsillagok kezdő és végző pontja mind át vannak számítva egyesfelszállásra és elhajlásra; ez átszámítást a selmeci megfigyeléseknél maga dr. Schwarz tanár úr végezte...”

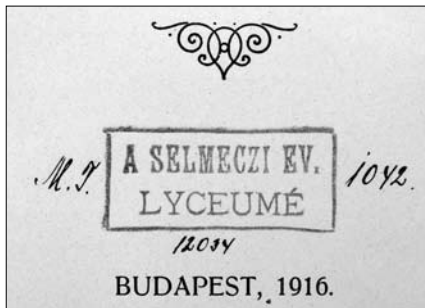
A selmeci akadémia növendéke volt Köven-di Nagy Tamás (1849–1877), aki Ógyallán

A csodaszép selmeci kálvária csillagászati érdekességet is rejt. A magyar templom egyik freskórészlete a világ egységét hirdeti – a Naprendszer ábrázolásával. A kálvária jezsuiták tervei alapján épült, 1751-ben fejezték be

obszervatórrá lett, majd később hódmezővásárhelyi tanítóként maga is végzett meteoroszkópos észleléseket.

Az oktatási intézmény vitathatatlannal leg-híresebb oktatója azonban Christian Doppler volt, aki felfedezte a Doppler-effektust – igaz, még korábbi, prágai tartózkodása során. Az osztrák fizikus 1847–49 között működött Selmecen.

Könyvtárbélyegző Scheiner Népszerű asztronómikájában. A kötetet a helyi antikváriumban vásároltam

A XIX. századra a bányák már kimerülőben voltak, újabb pezsgést az iskolák és az akadémia hoztak a város életébe. Például az evangélikus líceum falai közé. Az iskola épülete áll, sajnos nagyon elhanyagoltan, úgy tűnik, évtizedek óta nincs itt oktatás. Megvan a Petőfi-emléktábla is, alatta virágok, koszorúk – de nincs hová akasztani az emlékezés koszorúit. Akár asztronómiáról is hallhattak

A Hell-ház az Akadémia utcában. A középkori épület egykor postaállomásként is szolgált, ma romos, felújításra vár. Az utca kanyarulatánál a plébániatemplom, távolabb, a dombtetőn a nevezetes Angyalvár látható

a diákok ebben a líceumban. Ezt onnan tudom, hogy a főtéri antikváriumban járva megvásároltam egy magyar nyelvű könyvet, Scheiner 1916-os Népszerű csillagászatánát. Benne könyvtári pecsét „A SELMECZI EV. LYCEUMÉ”. Vajon kiknek lehet birtokában ez a kötet az elmúlt száz év folyamán? Forgatom, de nem találok árulkodó bejegyzéseket. Annyi azonban bizonyos, hogy 2013 áprilisától a Polaris könyvtárát gyarapítja a kötet.

Vajon megtalálható-e Selmecebánya az égbolton? Nem kell sokáig böngészni az internetet: a (22185) Štiavnica kisbolygó utal Selmecebánya szlovák nevére (Banská Štiavnica). Az égitestet Ondřejovban fedezte fel a selmeci születésű Ulrika Babiaková (1976–2002) szlovák csillagász, aki nagyon fiatalon, 26 évesen hunyt el.

Ami az egyéb csillagokat illeti, például a filmszillagokat, Selmeceben született Bulla Elma (1913–1980) színésznő. A főtér egyik házacskájaiba tért be Latinovits Zoltán (a színészkirály) az 1971-ben forgatott Szindbád című film egyik jelenetében. Itt most „vágott

sört” kapni 1 euróért. És ha már a kiváló selmeci sörnél tartunk: a város szülötte Magda Vášáryová, a Sörgyári capriccio feledhetetlen Maryškája.

A város telis-tele magyar emlékekkel, meg-hitt zugokkal, bőséges lehetőséget adva a kulturális turizmusra. Aki a bányászati emlékek iránt érdeklődik, keresse fel a szabadtéri bányamúzeumot is, továbbá a környékre-li mesterséges tavak hálózatát. A gyerekek számára egy eldugott üzletben faragott és működő Betlehem jelent látványosságot. Ülünk le kicsit a Klopacska teázójában (itt működött a „lármafa”, hangos kopácsolással jelezték a munkakezdet). Az étlapok Selmeceben háromnyelvűek: szlovák, magyar és angol nyelven tájékoztatnak a kínálatról. Próbáljuk ki magunk is – Szindbádra és Latinovitsra emlékezve.

A legfontosabbról eddig nem esett szó: a hegyvidéken könnyűszerrel találni alkalmas észlelőhelyet, a fényszennyezés minimális ezen a vidéken.

Mizser Attila